

szinonima, a *földrajz* van feltüntetve. Végül ugyanebben az évben KIRÁLYFÖLDI ENDRE *Ujdon új magyar szavak tárában* (Pest, 1846) önállóan szerepel a *térkép* 'die Mappe' értelmezéssel.

Mindemellett a szinonimák tarka egyvelege még jó ideig tovább él. Példa lehet erre a korabeli neves tudósok közreműködésével TOLDY FERENC által szerkesztett *Német–magyar tudományos műszótár a csász. kir. gymnasiumok és reáliskolák számára* (Pest, 1858), amelyben egyfelől a *Karte abrosz, térkép*; a *geographische Karte* pedig *földabrosz, földrajzi abrosz*; másfelől a *Landkarte földabrosz, földkép*; a *specielle Landkarte* pedig *országabrosz, térkép*. Egzakt értelmezést először BALLAGI MÓR: *A magyar nyelv teljes szótárában* (Budapest, 1868–1873) találunk. Nevezetesen a *térkép* 'egy területnek kisebbített mérték szerinti képe', innen *térképgyűjtemény*. Csakhogy ugyanebben a szótárban az *abrosz* 3. jelentése: 'kisebb, nagyobb föld-, stb. terület alakját kisebbített de arányos mértékben előtűntető rajz'; *földabrosz*; *Magyarország földabrosza*; *tengeri abrosz*. Továbbá szócikk a *földabrosz* is, értelmezése: 'rajzolat, melyre v.mely világrész, ország, megye alakja, nagysága, hegyeinek, városainak, folyóinak megjelölésével kisebbített, arányos mértékben le van rajzolva'; *Európa-, Magyar-, Franciaország földabrosza*.

Úgy látszik, századunk elejére alakul ki *térkép* szavunk egyértelmű és végleges használata. Ezt tükrözi BALASSA JÓZSEF: *A magyar és német nyelv Zebszótára – Taschenwörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache*, amelynek első, magyar–német részében (Budapest–Berlin, 1915²): *térkép Landkarte*; *térképészet, térképrajzolás Kartographie*; *térképrajzoló Kartograph*; második, német–magyar részében (Budapest–Berlin, 1917²) pedig: *Landkarte térkép*.

ÉDER ZOLTÁN

Tiszabezdéd határa a külterületi nevek tükrében

Tiszabezdéd helység Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található. Záhony, Tiszaszentmárton, Eperjeske, Mándok, Tuzsér és Győröcske településekkel határos. A Tisza melletti fekvésre utal a *Tisza-* előtag. A falu korábbi nevét tulajdonnévvvel toldották meg. 1906-tól használják így hivatalosan (FNESz. II. 648). Népi (szóbeli) neve *Bezdéd*. A község határában több ízben találtak különböző korbeli régiségeket, 1896-ban honfoglalás kori temetőt tárt fel Jóska András (BOROVSKY 1900: 384). A falu neve 1212-ben tűnik fel *Bezder ~ Bezdir* alakváltozatban. Ez a névre vonatkozó első megbízható adat. 1336-ban *Bezdeyd* néven említik. A későbbi oklevelek már a mai *Bezdéd* néven (MEZŐ–NÉMETH 1972: 120). A falu nevének forrása a szláv *Bezďêdъ* 'nagyapa nélküli' jelentésű személynév. A szláv eredetű személynévből magyar névadással keletkezett (FNESz. II. 648).

A külterületi nevek (a táj különböző részeinek, a tájban található természetes és mesterséges alakulásoknak megkülönböztető nevei) keletkezésének oka gyakorlati: az ember tájékozódni akar a tájban, s ezt a táj jellemzői, feltűnő felszínalakulatai (köznévi vagy tulajdonnévi) megjelölésével éri el.

Az általam vizsgált írásos nyelvi emlék (Bezded adóközségnek birtokrészletezési kimutatása 1870-ben. A térképet felvette: Kerausch Manó mérnök) alapján a község földrajzi nevei helyhez rögzíthetők, újraformálható az egykori tájállapot. A nevek a tájban lejátszódott változásoknak, eseményeknek, történéseknek az emlékei.

Előzményként PESTY FRIGYES (Helynevek Bezded községből Zabolcs megyéből 1864. április 23-án) leírását vettem figyelembe. 1870-ben 1199 fő a község lakóinak száma, határának nagysága 3223 kh.

Dolgozatomban célom rekonstruálni azt a helyzetet, az embernek és tájnak azt a kapcsolatát, amely a különböző nevek keletkezésének alapja. A táj a név keletkezésében úgy vesz részt, hogy az ember, mint szemlélő nevet ad neki, a terület az elnevezés alapjául szolgál.

Az elnevező az ember, a névadás alapja a táj adottsága vagy egyéb körülmény lesz.

1870-ben 27 külterületi nevet jegyeztek fel (köztük természeti, műveltségi, eseménynevek egyaránt találhatók). Megmutatják a határ kialakulását (*Két út közti*), a művelés formáit (*Barackos*), megjelölik a birtokost (*Csobai-hegy*), esetleg eseményt (*Akasztó*), vallásosságra utalnak (*Kápolna*). A szájhagyomány már csak kevés név esetében él, az idősebb nemzedék is csak egy-egy név esetleges eredetére emlékszik vissza. A nevek (megegyeznek a térképen feltüntetett számokkal):

2. Kápolna	11. Harangláb-dűlő	20. Hosszú-földek
3. Énok	12. Bugjostó-dűlő	21. Bugjos
4. Harangláb	13. Tetenke-dűlő	22. Szebecse-hát
5. Hidegvölgy	14. Közép-dűlő	23. Verbenye
6. Kecskés-dűlő	15. Czudar	24. Örvény-szög
7. Mátyás-gaz	16. Tetenke-pótlék	25. Barackos
8. Legelő	17. Kején	26. Pap-rét
9. Két út közti	18. Szebecse-part	27. Csobai-hegy
10. Bíró-rét	19. Húshagyó-dűlő	28. Akasztó

Rendszerezésük alapja a LÖRINCZE LAJOS (1967: 3–27) által megnevezett három nagy csoport: természeti nevek – műveltségi nevek – eseménynevek.

I. Természeti nevek (Az embertől független táji adottságok szolgálnak az elnevezés alapjául) 15 név – 55,5%.

A közszó vált tulajdonnévvé: *Legelő*.

A földfelszíni alakulások szerint való differenciálás:

méret szerint: *Hosszú-földek*;

helyzet, fekvés szerint: *Két út közti*, *Közép-dűlő*, *Örvény-szög*, *Szebecse-hát*, *Szebecse-part*, *Tetenke-dűlő*, *Tetenke-pótlék*;

minőség szerint: *Bugjos*, *Bugjostó-dűlő*, *Czudar*.

A táj természeti viszonya, a faféle alapján: *Baraczkos, Verbenye.*

A hőmérséklet, a környezettől elütő éghajlat alapján: *Hidegvölgy*.

II. Műveltségi nevek (Az ember beavatkozott a táj életébe, cselekvései nyomot hagynak a tájban) 9 név – 33,5%.

A terület pásztorkodás révén van kapcsolatban az emberrel: *Kecskes-dűlő*.

A tájban emelt építmény a név alapja: *Akasztó, Kápolna.*

A név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik: *Bíró-rét, Csobai-hegy, Énok, Kején, Mátyás-gaz, Pap-rét*

III. Eseménynevek (Az emberrel kapcsolatos valamilyen esemény szokatlanságánál fogva lesz a névadás alapja) 3 név – 11%.

Ide sorolom a *Harangláb*, *Harangláb-dűlő*, *Húshagyó* neveket.

Adattár (a nevek betűrendes mutatója)

Akasztó: a névadás alapja a tájban emelt építmény, tereptárgy lehet. 1650-ben akasztófát állítottak fel a községben, ennek emlékét őrzi a dűlőnév (TÓTH 1974: 161). A hagyomány szerint a dombon felállított akasztófára kötötték fel Kossuth közkatonáit a szabadságharc bukása után.

Barackos: a névadás alapja egy fafélé. Valamikor baracktermő hely volt (*Kies*-nek is említik), a megfelelő talajadottságok miatt itt hosszú életűek voltak a barackfák (a falu idősebb lakói így emlékeznek). Ma almaültetvények találhatók a területen.

Bíró-rét: a név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik. A területet a község bírói örökölték hivatalukkal együtt. A községi legelő közelében található mélyebben fekvő kaszáló volt.

Bugjos: természeti név. Gyakran vizes, szénagyűjtésre alkalmas, sík terület. Az elnevezés alapja a *buglya* ~ *boglya* főnév, a *bugjos* ~ *boglyas* melléknév lehetett. Az idők emlékezte szerint lápos, mocsaras hely volt, olyan sűrű bozót nőtt rajta, hogy még a szél se tudta egyfelé hajlítani. Nehéz volt kaszálni.

Bugjostó-dűlő: egy nagyobb állóvíz közelében lévő terület. PESTY (1864) is említi, hogy zsombékos, kákás természetéről veszi nevét. A *Bugjos-dűlő*nek olyan külön megnevezett része, ahol a víz összegyűlt.

Czudar: a név alakulásában érzelmi-hangulati tényező játszhatott szerepet. A hagyomány szerint a *Bugjostó-dűlő* melletti földeken is cudarul meg kellett dolgozni azért, hogy a lápos, posványos terület valamit is teremjen. Hasznavehetetlen, rossz, hitvány föld volt. Lehet esetleg személynévi eredetű is, a Czudar családdal való kapcsolat révén örökölhette így is nevét. Arról is meséltek a faluban, hogy valamikor a betyárok kegyetlenül, cudarul bántak el a kerülővel, így erről nevezték el a helyet.

Csobai-hegy: a név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik. PESTY (1864) is említi a falutól délre fekvő dombot, a talaja homokos, hajdan gázos, akkor szántóföld. A kiemelkedés valamikori gazdájáról, egy Csobai nevű uraságról kapta nevét. A hagyomány szerint, ha berúgott, kiment a dombra füttyülni, dalolni. Az ivás miatt lassan eladta a földjét, de továbbra is kijárt oda mulatozás után, mintha még mindig az övé lett volna.

Énok: a név személynévi eredetű, a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik, az *Enoch*, *Enok* régi egyházi személynévből ered (KÁZMÉR 1993: 329) Az idősebbek emlékezetében ürgebirkózó helyként élt, mert valamikor sok ürge tanyázott ezen a helyen. (Ma, a tagosítás után is így nevezik: *I. II. III. Énok*).

Harangláb: a név egyházi eredetű eseménynév. A hagyomány szerint valamikor itt öntötték a harangot még a környező egyházak részére is.

Harangláb-dűlő: nevének eredete kapcsolódik a *Harangláb*hoz, annak egyik része, egy kisebb terület.

Hidegvölgy: a névadás alapja a környezettől elütő hőmérséklet lehetett. A szélnek kitett, huzatos, északi fekvésű, alacsony hőmérsékletű, árnyékos terület. Két domb között fekszik. A hagyomány szerint a gazdák gubájukban túrték a hide-

get, de a szegények egész nap fagyoskodtak. nem szívesen mentek ide dolgozni, indulás előtt gyakran mondták, hogy már megint abba a hideg völgybe mennek.

Hosszú földek: a név a földfelszín méretére utal. Művelés alatt álló hosszú, egyenes földek. Valamikor egyházi (a lelkészé, a tanítóé) illetmény volt, a falu lakói közös munkával, legelőfeltöréssel, erdőirtással tették művelhetővé.

Húshagyó-dűlő: a névadás alapja az emberrel kapcsolatos valamilyen esemény. Esetleg a böjttel kapcsolatos. A valamikori papi és tanítói földek mellett helyezkedett el. Az idősebbek semmit nem tudnak nevének eredetéről.

Kápolna: a névadás alapja a tájban emelt építmény lehet. Valamikor a mezőn dolgozó emberek itt imával kezdték és fejezték be a munkát. Egy kis kápolnát is felépítettek, ezért nevezték el a területet *Kápolnásnak*. Később a falu lakossága ragaszkodott ahhoz, hogy a helyen építsék fel 1845-ben a katolikus templomot. PESTY (1864) is említi a falutól nyugatra lévő *Kápolna* területet. Hajdan a vonuló rablók itt táncoltatták meg a mezőn lévő pásztorokat, míg csak belátták őket. A kénytelen kelletlen táncoló pásztorok egymásnak mondták: Kápol no, s közben daloltak: „Járom, járom míg kedet látom, kénytelen kelletlen mégis meg kell tennem.”

Kecskés-dűlő: pásztorokdás révén van kapcsolatban az emberrel. Ezen a területen mindig lehetett kecskét látni, mert az uraság földjén dolgozó családok/cselédek a kecskét is magukkal vitték, hogy délben ellássa tejjel őket. Közben a kecske legelt is, mert otthon nem volt mit ennie.

Kején: a név a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik, a *Kellyen* < *Kilián* régi egyházi személynévből ered (KÁZMÉR 1993: 591). A *Szebecse* (= *Sebeske-patak*) mellett elterülő lápos, posványos rét volt, ahol néha nagyobb víz is összegyűlt (*Kején-tava*).

Két út közti: három út által határolt, szinte szabályos háromszög alakú terület. Innen kaphatta nevét. A dűlő helyzetére, fekvésére utal elnevezése. A Záhonyba és Tiszaszentmártonba vezető út között található.

Közép-dűlő: elnevezése helyzetére utal. A *Tetenke-dűlő* és *Tetenke-pótlék* között helyezkedik el.

Legelő: nevében a közszó vált tulajdonnévvé. A terület természeti viszonya alapján legeltetésre alkalmas füves terület. A község birtokában volt.

Mátyás-gaz: a tájjal kapcsolatos ember személyére vonatkozik az elnevezés. A hagyomány szerint a terület gazdája olyan rosszul bánt a birtokán dolgozókkal, hogy azok sok esetben elmenekültek. Így a jobbágyság nélkül maradt terület rendszerint csak gazt termelt. A gaz jelentése lehet cserjés, bokros erdő is. Uthalhat a birtokosra az elnevezés, de az esetleges irtást végző személyre is.

Örvény-szög: a Tisza ölelésében, a folyókanyarban fekvő földterület. A folyó két nagy kanyarja közötti területen olyan erős volt az örvény, hogy a tutajjal szállfákat szállítókat napokig visszatartotta útjuk során. Télen meg a fagy miatt teltek a faluban a szállfákat szállító oláhok. A földterület neve a helyzetére utal.

Pap-rét: neve a tájjal kapcsolatos személyre utal. PESTY (1864) említi, hogy hajdan terjedelmes kákás tó (az *Úr-tava*) közelében a pap földje közt volt ez a rét.

A hagyomány szerint is vizes terület volt, sok vadkacsa, vadliba tanyázott itt. A pap vadászgatott a területen, mert a paplakhoz is közel volt. Innen ered a neve.

Szebecse-hát: dombos vízparti terület, a *Szebecse* (*Sebeske*) patak (vízlevezető csatorna) mellett. Dúsan termő, kaszáló föld volt, közte több helyen tó.

Szebecse-part: a Tisza közelében fekvő terület, amelyet PESTY (1846) is említ. A falutól északra lévő, általában dúsan termő kaszáló, a folyó és *Győröcske* község kis szegletében.

Tetenke-dűlő: a község határában lévő legmagasabb pont. Valamikor egy német kertész szőlővel ültette be a dombot. A tetején a csősznek állást (kilátót) is építettek. Ma is a falu szőlőhegye. PESTY (1864) három hegyet is említ (*Béres-hegy*, *Polyák-hegye*, *Isten-hegy*). Feltehető, hogy a *Tetenke-dűlő* az *Isten-hegye* területtel azonos. Itt határos a falu *Záhony*, *Zsurk* és *Tiszaszentmárton* községekkel. A meglehetősen magasságú homok hegy hajdan a kurucok tanyája volt, később az erdőt kiirtották, mint szőlőhegy állott, említi PESTY.

Tetenke-pótlék: a *Tetenke* „szőlőhegy” melletti terület. Nevének eredete úgy él a faluban, hogy az elszegényedett uraság a szőlőhegyet áruba bocsátotta. A vásárlók csak úgy voltak hajlandók megvásárolni egy-egy darabot a hegyen, ha a hegy melletti szántóból pótléket kaptak. Az úr bele is egyezett. Aki vett a szőlőföldből, kapott a szántóból pótléket. (Pótlék néven emlegetik).

Verbenye: a névadás alapja a táj természeti viszonya, egy faféle neve. Olyan fűzfás helyet jelölt, ahol tavasszal kosárfonáshoz fűzfavesszőt, vagy szentelésre barkát lehetett szedni. A szláv *verba* ~ *vrba* ‘fűzfa’ az alapja.

Irodalom

BOROVSKY 1900. — BOROVSKY SAMU: Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Apolló Irodalmi Társaság.

INCZEFI GÉZA: Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Akadémiai, Bp., 1970.

KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Gondolat, Bp. 1953. 172–186.

KÁZMÉR 1993. — KÁZMÉR MIKLÓS: Régi magyar családnevek szótára. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.

KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára II. Akadémiai, Bp. 1988.

KOI BALÁZS: Tiszabездéđ személynévei (1766–1900) Bölcsészdoktori értekezés.

Nyíregyháza. 1992.

KOI GÉZA: Tiszabездéđ földrajzi nevei. Szakdolgozat. Nyíregyháza. 1969.

LÖRINCZE 1967. — LÖRINCZE LAJOS: Földrajzi neveink élete. Magyar Nyelvjárások XIII. Debrecen. 3–27.

MEZŐ ANDRÁS–NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helység-névtára. Nyíregyháza. 1972.

PESTY FRIGYES: Helynevek Bezdéđ községből Zabolcs megyéből 1864. április 23-án (fénymásolat).

TÓTH 1974. — TÓTH ENDRE: A Tisza-könyök történelméhez. Miskolc.

DR. KOI BALÁZS